
Prirodno je bolje od planskog: dva modela mešovitog ustava iz Polibijevih *Istorija*

MARKO SIMENDIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Sažetak

Tekst se bavi Polibijevim razmatranjima iz šeste knjige *Istorija*, gde helen-ski autor tvrdi da je rimski ustav bio nadmoćniji u poređenju sa drugim mešovitim porecima zato što se razvijao prirodno. Novina Polibijevog pristupa unutar šire klasične tradicije ispitana je kroz poređenje njegovih ideja sa Platonovim i Aristotelovim. Zatim, upoređena je struktura dveju vrsta mešovitih ustava – spartanski ustav je primer dobrog planiranog ustava, a rimski ustav je najbolji sistem vladanja koji se razvio na prirodan način. Osnovna prednost prirodnog ustava nad ostalim ustavima, bilo da su čistog ili mešovitog oblika, jeste njegova stabilnost, a završni deo teksta bavi se načinima na koje je Rim došao do takvog poretka i postavlja ovo razmatranje u okvire Polibijeve teorije o anaciklozisu.

Cljučne riječi: Polibije, anaciklozis, mešoviti ustav, Rim, priroda

Uvod

Iznalaženje najboljeg mogućeg oblika vladavine bilo je u centru interesovanja antičke političke misli. Odgovor na to najbitnije pitanje uvek se ticao dobrobiti građana. Osnovna formula, koju je delio velik broj mislilaca, od Herodota do Tukidida, preko Polibija i Cicerona, izuzetno je jednostavna: dobra vladavina je ona u kojoj vladavci ne vladaju u odnosu na sopstvene interese, već za dobrobit svih svojih građana. Platon u *Državi* piše da “nema nijednog vladara, ukoliko je zaista vladalac, koji kad izda neko naređenje ima na umu svoju ličnu korist nego misli na korist svoga potčinjenog, onoga za koga stvara” (1976: 342e). Aristotel u *Politici* ima slično viđenje, i to da “su svi oni oblici državnog uređenja koji imaju u vidu opštu korist ispravni i apsolutno pravedni; naprotiv, svi oni oblici državnog uređenja koji se staraju samo o koristi onih koji su na vlasti izopačeni su” (1998: 1279a). Platon i Aristotel dele koncepciju poželjne posledice dobrog ustava, iako se ne slažu oko

osobina koje grade takvo državno uređenje. Ali, bez obzira na sličnosti u pogledu svrhe dobrog ustava, i uprkos mnoštvu razlika u viđenjima dvojice filozofa o najpovoljnijem obliku vladavine, Platon i Aristotel dele bitnu osnovnu pretpostavku. Ideja koju oba filozofa podržavaju jeste da se do dobrog ustava može doći umnim putem – kroz pažljivu kontemplaciju o političkoj i društvenoj stvarnosti.

Drugi pristup, drugačiji od onog koji su izneli Platon i Aristotel, može nas takođe dovesti do najboljeg poretka. Umesto oslanjanja na razmišljanja i ideje nadarenih pojedinaca, dobar politički poredak može biti i rezultat spontanijih reakcija društvenih ustanova na promenljive političke i društvene prilike. Dobro uređenje, u ovom slučaju, nije ugladen nacrt koji talentovani državnik daruje svojoj političkoj zajednici, već posledica dugotrajnog istorijskog procesa. Ta vladavina se nije pojavila kao proizvod izuzetnog uma državnika ili filozofa, već kao konsekvencija političke aktivnosti izuzetnog broja ljudi kroz više generacija. Suprotno gotovo božanskom vladaru, obični ljudi su ti koji su konkretnim i kontinuiranim naporima usavršavali poredak i preovladavali isto toliko stvarne probleme kroz koje su prolazile njihove političke zajednice. Ovaj tekst će se baviti idejama klasičnih autora koji su otvorili put za sve zagovornike “prirodnog” razvoja kao najboljeg za politički poredak. Polibije je u svojem delu *Istorije* ukazao na evolutivni aspekt najboljeg poretka, a tu ideju je Marko Tulije Ciceron u potpunosti usvojio. Opšte govoreći, Polibije je razlikovao posledice racionalne ljudske aktivnosti i rezultat događaja prouzrokovanih prirodnim procesima (Hahm, 1995: 16-17). Ta distinkcija je od izuzetne važnosti u njegovom shvatanju najboljeg oblika vladavine i ovde ću razmatrati prirodni aspekt najpovoljnijeg rimskog ustava u Polibijevom radu. Prvo, razmotriću njegov opis spartanskog modela racionalnog, unapred zamišljenog sistema vladavine. Drugo, upoređiću u Polibijevom delu spartanski ustav sa razmatranjem rimskog ustava, upotpunjenim Ciceronovim uvidima o njegovom prirodnom razvoju.

Polibijev pristup

Zadivljen kako veličinom tako i vojnom snagom Rima, nudeći svoje praktične savete građanima i vladarima (*ibid.*: 7), Polibije (1988: 477) istražuje rimsku istoriju kako bi našao odgovor na sledeće pitanje: “kako i zahvaljujući kojoj vrsti uređenja je skoro čitav svet za manje od pedeset tri godine pobeđen i potpao pod jednu vlast Rimljana, što se nikada ranije nije dogodilo?” Polibije nudi svoj teorijski uvid u obliku istorijskog komentara i njegova “pragmatična istorija” Rima se verovatno najbolje može razumeti na isti način – kao opširan komentar uzroka veličine i moći Rima (*ibid.*: 480). Polibijevo početno pitanje otkriva izuzetno važnu komponentu u njegovom pristupu i bitno je iz niza razloga. Prvo, Polibije je jasan u svojoj nameri da ne želi da razmatra apstraktne države, te se njegovo pisanje neće ticati Platonovog niti bilo kog drugog teorijskog viđenja vladavine. Polibije će zato izbeći

“poređenje statue i živih, dišućih ljudi” (*ibid.*: 518). On umesto toga proučava Rim svoga vremena o kome “uopšte nije lako govoriti”, budući da je rimski ustav, kako navodi, složen (*ibid.*: 478). Problem sa ustavima je taj što su oni istovremeno i izvor i proizvod političkog delanja. Iz ustava, “kao iz nekog izvora, ne samo da proističu sve odluke i planovi za dela, već u njemu nalaze i svoje ostvarenje” (*ibid.*). Kako su ustavi istovremeno i uzrok i posledica političke prakse, pragmatičan i činjenički pristup istraživanju ustava je posebno izazovan jer političke prakse oblikuju uređenje koje povratno određuje samu političku praksu.

Sada stižemo i do druge važne karakteristike Polibijevog pristupa. Prema Polibiju, uređenje i procena njegovog kvaliteta prvenstveno se tiču konkretne političke aktivnosti, realizovane u promenljivim uslovima. Polibije tvrdi da je “jedini dokaz savršenstva jednog čoveka njegova sposobnost da u potpunim promenama sreće sve podnosi uzvišeno i hrabro. Na isti način treba posmatrati i državno uređenje” (*ibid.*: 477). Stoga je dobro uređenje ono koje može da odoli promenama sudbine, održi red i stabilnost i omogući državi da postane slavna. Polibije se, stoga, fokusira na konkretne istorijske okolnosti koje su dovele do toga da Rim postane toliko moćan i poredi ih sa prilikama koje su obeležile istorije brojnih drugih država, poput Kartagine ili grčkih polisa. Polibije se bavi političkom i vojnom istorijom, razmatra položaj Rima i drugih država u neprijateljskim, nepredvidivim i nestalnim istorijskim okolnostima.

Treće, Polibijeva polazna tačka nije intelektualna apstrakcija najboljeg ustava, nego istorijski uspeh Rima. S obzirom na to da pretpostavlja vezu između slave jedne države i njenog uređenja, Polibije posmatra rimski ustav kao otelovljenje najboljeg oblika vladavine. Zato on kaže da “u svakom državnom poslu najvećim uzrokom uspeha i neuspeha treba smatrati oblik ustava” (*ibid.*: 478). Pravac u kom se kreće Polibijeva argumentacija drugačiji je od pravca njegovih prethodnika. Umesto da izvodi zaključke o dobrom uređenju tako što će analizirati razne aspekte postojećih državnih uređenja i komentarisati njihove prednosti i mane, Polibije smatra da nezapamćeni uspeh Rima nedvosmisleno znači da Rim ima najbolji poredak i Polibijev je zadatak stoga rekonstruktivni, a ne prediktivni ili spekulativni. Ukoliko se slava Rima zaista može pripisati samo najboljem ustavu, Polibije treba da rekonstruiše njegova konkretna svojstva kako bi otkrio univerzalne karakteristike koje bi podupirale najbolji ustav u opštem smislu. Polibiju nije potrebno da zamišlja šta je najbolje uređenje ili kakvo bi ono moglo da bude, baš zato što pred sobom ima konkretan primer optimalnog sistema vladavine. Sve što on treba da uradi jeste da ispita taj konkretni ustav i da dokuči načine na koje se on može dostići.

Kako je već napomenuto, Polibijeva argumentacija kreće se u suprotnom smeru od Platonovog ili Aristotelovog pristupa, ali to svakako ne znači da ne deli sa njima nekoliko važnih (klasičnih) pretpostavki. Nezavisno od zajedničkog shvatanja

uzročne veze između dobrog (ispravnog) ustava i dobre države, postoji i zajednički stav da je osnovni problem za bilo koju državu, a ujedno i osnovni uzrok njenog propadanja, manjak političke i društvene stabilnosti. Nestabilnost je svojstvo svih “čistih” oblika vladavine – i dobrih i iskvarenih. Polibije nudi opšti pregled šest osnovnih državnih uređenja koji uključuje tri dobra uređenja (kraljevstvo, aristokratija i demokratija) i tri njihove izopačene varijante (tiranija, oligarhija i ohlokratija). Politička vlast u ispravnim oblicima uređenja zasnovana je na pravdi, razumu i saglasnosti, dok strah, nasilje, nepravda i neobuzdana moć dominiraju iskvarenim oblicima (*ibid.*: 479). Polibije tim oblicima priključuje još jednu formu vladavine, koju naziva “monarhijom”. Radi se o vladavini pojedinca koju ne karakteriše njegova vrlina, nego hrabrost, “telesna snaga i duhovne sposobnosti” (*ibid.*: 480). Ovde monarhov autoritet, s jedne strane, počiva na pristanku njegovih podanika, ali i, s druge strane, oskudeva u vrlini. Stoga monarhijsko uređenje možemo smatrati moralno neutralnim i situirati ga između dobrih i iskvarenih oblika vladavine.

Ostavljajući po strani istorijsku tačnost tog njegovog razmatranja (*cf.* Hahm, 1995: 10), Polibijev posebno značajan teorijski doprinos je u opisu prirodne ciklične smene državnih uređenja. Prema Polibiju, udruživanje u zajednice nastaje kao posledica “prirodne slabosti” ljudi (*ibid.*: 17). Usavršavanjem (vrednosno neutralne) monarhije i moralnim razvojem građana nastaje kraljevina i time počinje *anaciklozis* – kružni proces smene političkih oblika (Polibije, 1988: 480-482). Prvi naslednici kraljeva nekontrolisano su se prepuštali svojim najgorim porivima, odvajajući se time od svojih podanika, što je kraljevinu dovelo do uništenja (*ibid.*). Kraljevinu izopačuju oholost, pohlepa i mržnja kasnijih generacija kraljeva i državno uređenje se preobražava u tiraniju. Nakon određenog vremena, tiraniju ruše “najplemenitiji, najuzvišeniji i najhrabriji ljudi” koji, podržani od strane naroda, uspostavljaju aristokratiju (*ibid.*: 482). Kako se radi o čistom obliku vladavine, aristokratija je osetljiva na moralno posrtanje svojih upravljača i uzurpaciju političke vlasti koja iz toga proističe. Ambiciozno potomstvo prvih i istinski vrljih aristokrata nije nasledilo vrlinu od svojih predaka. Privilegije i moć uvek hrane najniže karakterne osobine, te pohlepa, strast i različiti zločini vladajuće elite pretvaraju aristokratiju u oligarhiju. Narodno nezadovoljstvo uzurpacijom vlasti od strane oligarha kulminira nasilnim i krvavim padom oligarhije, a kako još uvek postoji sećanje na kvarenje kraljevine, vlast se preobražava u novi, demokratski oblik. Na kraju smena generacija opet dovodi do kvarenja političkog oblika – rđavi pojedinci podmićuju i kvare karakter ostalih građana, demokratija gubi vrlinu i postaje ohlokratija. Red se ponovo uspostavlja kada monarhija uspe da zameni anarhičnu vladavinu rulje, makar do sledećeg ciklusa promene ustava (*ibid.*: 480-482).

Anaciklozis je prirodan proces. Monarhija “nastaje na prirodan način”, kraljevstvo se “rađa” iz monarhije, dok se aristokratija i demokratija ili “rađaju” ili

“razvijaju prirodno” (Hahm, 1995: 11). Prirodni obrazac promena ne može se trajno zaustaviti, ali se može privremeno zakočiti. Anaciklozis počinje kada čovekova slabost i strah stvaraju politički poredak, svaki poredak dostiže svoj vrhunac zahvaljujući naporima usmerenim ka stvaranju i održavanju pravičnog političkog poretka, a uništavaju ga slabosti ljudskog karaktera. Svaka vladavina na prirodan način prolazi kroz “period rasta, period cvetanja i, konačno, period opadanja” (Polibije, 1988: 521). Psihološki razlozi, prema Polibiju, objašnjavaju i nastanak političkih oblika i pravilnosti u njihovom cikličnom smenjivanju (Hahm, 2009: 192; Eckstein, 1995). Jedini način da se razbije ili uspori taj krug jeste da se nadomeste ljudske nesavršenosti uspostavljanjem mešovitog oblika. Polibije navodi u koja dva slučaja se mešovita vlada može uspostaviti. Prvi se tiče ustava spartanskog zakonodavca Likurga, koji je “teoretskim razmišljanjem shvatio zašto i kako se sve dešava pa je stvorio uređenje bezbedno od svih opasnosti kojima su izložena druga uređenja” (Polibije, 1988: 486). Spartanski ustav je bio proizvod “teoretskog razmišljanja”, te Likurgov projekat nije mnogo odstupio od Platonovog i Aristotelovog pristupa. Ne samo da je Likurgov ustav bio proizvod specifičnog intelektualnog napora već je, još preciznije, bio rezultat razmišljanja zakonodavca o nedostacima postojećih oblika. Ni Likurg, ni Platon, kao ni Aristotel ne oblikuju svoje teorije na osnovu jednog postojećeg uređenja koje bi smatrali idealnim. Polibije je radio nešto potpuno drugačije. Njegov put je drugačiji utoliko što se fokusira na razvoj rimske države i njegovog konačnog, poželjnog uređenja. Taj pristup nije građen na uvidima u manjkavost jednog ili više oblika vladavine i na pokušajima da se ti nedostaci prevaziđu. Uređenje Rima je označeno kao najpovoljnije na samom početku *Istorija* i ono što je preostalo autoru jeste samo da ustanovi šta zapravo čini to uređenje, a možda i da poduči svoje čitaoce o svetu kojim to uređenje dominira. Polibije će zato iskoristiti poznavanje aktuelnih političkih prilika u Rimu i znanje o njegovoj prošlosti, upoređiće rimski poredak sa drugim ustavima te, koristeći već utvrđeni rečnik dobrih i loših, čistih i mešovitih oblika, nastojati da utvrdi kakav je to rimski ustav. Kako bismo uporedili ta dva modela, pozabavimo se sada Polibijevim razmatranjem spartanskog mešovitog ustava.

Intelektualni nacrt dobre vladavine: mešoviti ustav u Sparti

Polibije piše da Likurg

nije želeo, dakle, da ijedan sastavni deo države pretegne nad drugima, već da država dugo ostane uravnotežena i izbalansirana po principu izjednačenih snaga, pa je strahom od naroda kome je dat odgovarajući udeo u upravi sprečio kraljeve da se uzohole. Narod se, sa svoje strane, ne usuđuje da prezre kraljeve jer se plaši geronata koji se biraju među najboljim građanima i svi se posvećuju pravdi (*ibid.*: 485).

Spartanski ustav je mešoviti ustav i sadrži elemente kraljevine, aristokratije i demokratije. Ovaj je opis u određenim aspektima podudaran Platonovom razmatranju. Polibije, slično Platonu, smatra spartanski ustav posledicom ispravnih teorijskih uvida, te zasluge za dobro uređen poredak pripisuje nadarenosti i dalekovidosti zakonodavca. Zatim, druga očigledna sličnost između dveju teorija je u tome što obe naglašavaju kvarljivost vlasti i ravnotežu među trima elementima mešovitog oblika.

Platon (2004: 691e-692b) piše o ograničavanju kraljevske vlasti stvaranjem drugih, jednako snažnih i od nje nezavisnih ustanova aristokratskog i demokratskog karaktera. Rezultat koji se postiže je “ublažavanje” i “zauzdavanje” vlasti, odnosno “svođenje [vlasti] na pravu meru”. U Platonovim opisima spartanskog uređenja, tri elementa nisu u sukobu. Umesto toga, oni međusobno ograničavaju svoj obim delovanja kroz strogu podelu nadležnosti među trima vrstama ustanova koje deluju u okviru jedinstvenog (mešovitog) poretka. Za Polibija, nasuprot Platonovom i Aristotelovom viđenju, glavna karakteristika odnosa između ta tri dela mešovite vladavine nije saradnja i koordinacija, već strah (Hahm, 2009: 195). Nezavisno da li se radi o kraljevom “strahu od naroda” ili strahu građana od starešina, odnos između političkih aktera primarno je obeležen stalnom pretnjom od međusobnih konflikata (Polibije, 1988: 475; Simendić, 2015; Balot, 2010: 489-490). Time je polje njihovog delovanja ograničeno, neumerena politička ambicija suzbijena, a poredak postao stabilniji. U Polibijevom viđenju spartanskog poretka, prema tome, ne radi se o različitim ustanovama, nego o razdvojenim “vlastima” ili “ustavima” (Hahm, 2009: 193). Tri čista poretka koegzistiraju unutar spartanskog mešovitog ustava i konkurišu jedan drugom za prevlast nad državom. Kada bi postojali samostalno, svaki oblik bi se urušio usled težnje njegovih prvaka da uvećaju i zloupotrebe svoju vlast. Ipak, pošto su deo mešovitog oblika, uspostavlja se ravnoteža “po principu izjednačenih snaga” u kojoj nijedan poredak nije u stanju da ostvari prevlast (Polibije, 1988: 485).

Objašnjavajući uspehe Likurgovog “teoretskog razmišljanja” koje je iznedrilo spartanski ustav, Polibije nastavlja da se bavi unutrašnjom dinamikom spartanskog društva. Ono što Platon vidi kao “ublažavanje” i dovođenje na pravu meru, Polibije vidi kao ustavni okvir za kanaliziranje i institucionalizovanje međusobno suprotstavljenih prirodnih težnji vladajućih pojedinaca i/ili grupa ka širenju sopstvene vlasti. Platonovo tumačenje Likurgovog ustava usmereno je ka podeli nadležnosti i mera, dok Polibije smatra da se vlastoljublje može suzbiti samo strahom od drugih, jednako vlastoljubivih pojedinaca i grupa. Likurgov ustav, prema Platonu, rešava problem nestabilnosti spartanskog poretka tako što nudi gotov nacrt, pravi razmer ovlašćenja kraljevskih, aristokratskih i demokratskih ustanova. Polibije, sa druge strane, smatra da se problem nestabilnosti rešava dinamički, time što se Likurgovim ustavom stvara institucionalni okvir koji će izdržati prirodne sukobe među trima

vlastima. Polibijevo viđenje politike je takvo da čak i ustav koji smatra posledicom “teoretskog razmišljanja” ispituje u svetlu promenljive političke i društvene dinamike u kojoj je politička ambicija jedna od retkih konstanti.

Spartanski ustav, po Polibijevom mišljenju, bio je primer dobrog poretka. Polibije piše: “Likurgovo zakonodavstvo [je] dovoljno za očuvanje sopstvenih poseada i sopstvene slobode, te onima koji smatraju da je upravo to i cilj svakog ustava moramo priznati da nema i da nije bilo nekog drugog ustava ili državnog uređenja boljeg od lakonskog” (*ibid.*: 520). Ovde vidimo da, poput Platona i Aristotela, Polibije naglašava stabilnost spartanskog mešovitog ustava. On takođe, poput Platona, ukazuje i na božansku nadahnutost u Likurgovom ustavu (*ibid.*: 519). Na kraju Polibije upućuje i na spartansku ratobornost koju dvojica velikih filozofa osuđuju i piše da su Spartanci “u odnosima prema ostalim Helenima ambiciozni, vlastoljubivi i pohlepni u najvećoj mogućoj meri” (*ibid.*). Te osobine nisu same po sebi problem. Polibijeva osnovna zamerka spartanskom ustavu je nedelotvornost, i to baš u ostvarenju onoga za šta Platon i Aristotel kažu da je prvenstveni cilj spartanskog uređenja – “upravljanje, vladanje i zapovedanje mnogima” (*ibid.*: 520). Spartanski ustav je pogodan za očuvanje slobode i ostvarivanje unutrašnje stabilnosti, ali ne i za pripajanje tuđih teritorija. U raskoraku između hegemonističkih težnji Spartanaca i Likurgovog ustava koji nije bio primeren njihovom ostvarenju leži razlog propasti Sparte. Sparta bi se duže očuvala da je ustav bio prilagođen ambicijama Spartanaca ili obrnuto, kako navodi Polibije, da je Likurg “nametnuo neku prinudu ili ih nadahnuo željom da ceo grad [u spoljnim pitanjima] bude skroman i umeren” (*ibid.*: 519). Spartanski ustav je na kraju poražen svojom neprilagođenošću neumerenoj političkoj ambiciji. Iako je stvaran sa velikom intelektualnom preciznošću, spartanski ustav se pokazao nesposobnim da suzbije ili kanališe glad svojih građana za dominacijom nad drugima. Na unutrašnjem planu, ipak, bio je više nego uspešan u kanalisanju sukobljenih političkih ambicija. Spartanski mešoviti oblik vladavine bio je dobar odgovor za prirodni problem unutrašnjeg političkog i društvenog razdora. Međutim, taj veštački ustav nije bio najpogodniji za drugi, možda jednako prirodan izazov koji se ispoljavao u želji Spartanaca za međunarodnom nadmoći. Neprevaziđena moć Rima sugerise da je rimski ustav bio imun na oba problema, a tu prednost Polibije pripisuje prirodnom načinu razvijanja ustava.

Unutrašnji mehanizmi prirodnog uređenja: rimski mešoviti ustav

Uprkos manjkavostima spartanskog ustava, Polibije smatra da je mešoviti ustav inherentno stabilniji od bilo kog čistog oblika vladavine. Mešoviti ustav može biti proizvod plana talentovanog pojedinca ili pak rezultat prirodnog razvoja, a Polibije smatra da su se najbolji ustavi razvijali prirodnim putem. Polibije označava dva takva ustava: pored rimskog, mešoviti ustav je prepoznao i u Kartagini. Pre nego

što istražimo prirodni razvoj političkog poretka, moramo razmotriti osnovne karakteristike rimskog mešovitog ustava. Rimski sistem vladavine, slično spartanskom uređenju, bio je mešavina kraljevstva, aristokratije i demokratije. Sva tri elementa te mešavine oblika bila su “gledajući pojedinačno, toliko [...] pravedno i pravilno uređeni i regulisani da čak ni Rimljanin ne bi mogao sa potpunom sigurnošću reći da li je rimsko uređenje aristokratsko, demokratsko ili monarhijsko” (*ibid.*: 489). Element kraljevskog otelovljen je u konzulima, aristokratskog u senatu, dok je element demokratskog iskazan kroz skupštinu. Dinamika među trima vlastima je slična onoj u Sparti: ni ovde se ne radi o trima ustanovama, nego o trima razdvojenim vlastima čiji su međusobni odnosi posredovani strahom i mogućnošću sukoba (*cf.* Hahm, 1995: 41). Konstitutivni elementi oba tročlana uređenja nisu ustanove, već odvojene vlasti, i njihovi međusobni odnosi oblikovani su strahom, neizvesnošću i mogućim sukobima (Simendić, 2015). Tri se vlasti “od početka plaše suprotstavljanja ostalih, [pa] svi ostaju pri prvobitnom dogovoru” (Polibije, 1988: 495). Na sličan način, Polibije primećuje da “svaki deo državne uprave ima tolike mogućnosti da ometa druge ili da saraduje s njima” (*ibid.*). To, međutim, neće ugroziti stabilnost ili jedinstvo države. Strah od mogućih sukoba između triju vlasti navodi njihove prvake da ograniče sopstvene političke ambicije. Svaka vlast je oprezna da sebi ne dozvoli prekomerno vlastoljublje koje može isprovocirati druge dve vlasti i naterati ih da se udruže protiv nje. Ta unutrašnja samokontrola upotpunjena je drugom vrstom straha. Strah od spoljnih pretnji doprinosi jedinstvu države i slozi triju vlasti. Polibije dodaje:

[k]ada ih neka spoljna opasnost prisili da se dogovaraju i saraduju, tada snaga države postaje tolika da se ne zanemaruje ništa što je neophodno već se svi takmiče u smišljanju načina za suprotstavljanje opasnostima, a ne kasne ni sa sprovođenjem odluka jer svi i javno i privatno pomažu njihovo ostvarivanje. Zato je država sa ovakvim uređenjem nesavladiva, pa postiže sve što naumi (*ibid.*).

Stabilnost političkog poretka opstaje zbog dve vrste sila: spoljnih, oličenih u stranim opasnostima koje prete državi u celini, i unutrašnjih, koje proizilaze iz sukobljenih političkih aspiracija triju elemenata državnog uređenja. Prva vrsta pritiska obezbeđuje jedinstvo države pred spoljnom pretnjom, dok druga vrsta pritiska održava uređenje stabilnim tako što trima svojim elementima nameće uzdržavanje od prirodne težnje za širenjem političke moći (Simendić, 2015).

Mešovita uređenja jesu dugotrajna, ali ipak nisu večna. Čak će se i rimsko uređenje u nekom trenutku susresti sa svojim krajem i Polibije tvrdi da: “kod svakog tela, države i poduhvata razlikujemo tri prirodna perioda: period rasta, period cvetanja i, konačno, period opadanja” (1988: 521). Kao i kod čistih uređenja, seme uništenja mešovitih oblika nalazi se u nesputanim političkim apetitima kao i neograničenoj žudnji za materijalnom dobiti. Kada država dostigne svoj vrhunac, nje-

ni građani vode sve raskošnije živote i njihove želje za moći i bogatstvom rastu (*ibid.*: 526). Država koja se nađe na vrhuncu svoje moći gospodari spoljnom (međunarodnom) sferom i ujedinjujuća sila spoljnih pretnji se smanjuje i nestaje. Građane više ne ujedinjuje strah od spoljnih opasnosti, lični interes zamenjuje opšti, a nespuntane ambicije rađaju novi motiv za unutrašnje sukobe. Iako u moćnoj državi svima ambicije rastu podjednako brzo i iako svi uživaju veće blagostanje, socijalne razlike se ne smanjuju, nego produbljuju. Manjina postaje sve imućnija, a mnoštvo sve vlastoljubivije i pohlepnije. Mase, zastranele demagogijom koja osnažuje njihov kolektivni osećaj samoljublja, veruju da su baš one neopevani heroji neprevaziđenog uspeha svoje države. Nezadovoljan narod, zanesen laskanjem i lažnim predstavama o sopstvenom značaju za uspeh države, želi “da u svemu njegova reč odlučuje. Kada se to desi, država će dobiti novo ime, najlepše od svih imena: sloboda i demokratija, a, u stvari, pretvoriće se u nešto najgore, u vladavinu gomile” (*ibid.*).

Raspolućen pohlepom, vlastoljubljem i socijalnim sukobom, tročlani mešoviti poredak postaje dvočlan. Trojno mešovito uređenje će se tako svesti samo na demokratski i oligarhijski deo, a novonastalo dvojno uređenje se urušava jer mu nedostaju ustanove koje bi mogle da pomire zapaljivu kombinaciju izuzetno bogate manjine sa relativno siromašnim masama gladnim moći. Narod počinje da vidi uređenje svoje države kao oligarhijsku vlast privilegovane i korumpirane manjine. Zato odbacuje šta god je u državi preostalo od mešovitog uređenja i uspostavlja ohlokratiju. Hanibalova Kartagina je već bila u takvom opadanju kada se sukobila sa Rimom čiji je ustav bio na vrhuncu. U Kartagini je “narod već dobio najveću vlast u odlučivanju, a u Rimu je senat bio najjači. Kako je kod prvih odluke donosila gomila, a kod drugih najbolji ljudi, rimske odluke o javnim poslovima su bile mnogo bolje” (*ibid.*: 521). Mešoviti ustav Kartagine je tako došao do svog prirodnog kraja i to je sudbina koja očekuje i rimski ustav. Prevlast gomile u odlučivanju označava kraj prirodnog kruga i državu može svojom snagom obnoviti nadmoćni pojedinac koji uspostavlja monarhiju. Kretanje u začaranom krugu se nastavlja ponovnim uspostavljanjem monarhijskog uređenja od strane snažnog vođe, osobe koju krase izuzetna “telesna snaga i duhovne sposobnosti” (*ibid.*: 480).

Prirodni razvoj najboljeg uređenja

Posle neočekivanih prirodnih nepogoda ili socijalnih katastrofa, često se desi da strah ujedini ljude, te se oni okupe oko najjačeg i najhrabrijeg među njima i proglaše ga monarhom. Prirodni početak uređenja je odgovor na strah od nepredvidivog i opasnog okruženja. Prirodno mešovito uređenje nastaje i razvija se na sličan način, pošto je oblikovano svojim odgovorima na unutrašnje i spoljne izazove (Champion, 2004: 87). Možemo da govorimo o uređenju kao prirodnom baš zato što je njegov oblik formiran *a posteriori*, kroz reakcije na prirodne poteškoće. To je prirodno

rešenje za čitav niz prirodnih problema koji dovode u pitanje stabilnost poretka. Pojedinci i države nalaze se u sličnim prirodnim neprilikama; oni teže stabilnosti, ali postoje u promenljivom i često neprijateljskom okruženju (Eckstein, 1995: 240) gde proživljavaju “promene sudbine [...] u nesrećama i uspehe [...] u srećnim vremenima” (Polibije, 1988: 477). Ti su činioци nezavisni od državnog uređenja. Promenljiva sreća utiče na sve ustave, te oni moraju da prikladno odgovore na njene izazove kako bi se očuvali i održali. Pored toga, državna uređenja i karakteri pojedinaца suočeni su sa istim unutrašnjim izazovom: izuzetno koruptivnim društvom, odnosno ličnim težnjama ka političkoj moći ili bogatstvu. Žudnja za moći i pohlepa vladajuće klase ugrožavaju i urušavaju uređenje, te su primarni pokretač anaciklozisa. Kvarenje karaktera moćnika je prirodna psihološka činjenica koja proširuje uobičajeni jaz između bogatih i siromašnih i doprinosi stalnim napetostima među dvama staležima.

Polibije nije smatrao da su međuljudski odnosi potpuno harmonični. Međutim, to ne znači da smatra da je priroda potpuno haotična. Upravo se Polibijeva tvrdnja o cikličnim promenama političkog režima oslanja na pretpostavku da postoje pravilnosti u prirodnom razvoju svakog državnog uređenja i da nam to omogućava da predvidimo (a možda i usporimo) promene ustava. To što uređenja ne leže potpuno okoštana u sferi koja je van ljudskog praktičkog iskustva ne znači da je njihova evolucija potpuno spontana. Rimsko uređenje je prirodno samo utoliko što se njegove ustanove razvijaju prilagođavanjem onome što Polibije smatra prirodnim ciklusom promene poretka. Put do najpovoljnijeg prirodnog uređenja vodi nas tako preko svih etapa anaciklozisa i svaka od tih etapa bi trebalo da, makar u osnovnim crtama, odgovara istorijskim etapama razvoja rimske države. Nažalost, Polibijevo viđenje konkretnih istorijskih promena u Rimu je fragmentarno. Zato ću, umesto isključivog oslanjanja na šestu knjigu *Istorija*, iskoristiti i drugu knjigu Ciceronove *Države*.

Ciceron upućuje na Katona kada tvrdi isto što i Polibije – da rimsku “državu nije stvorio um jednog čoveka već um mnogih, niti jedno pokolenje, već je nastala tokom više godina i vekova” (2002: 62). Potom, poput Polibija, pravi poređenje sa Platonom kada piše kako želi da “državu prikaž[e] u njenom razvoju – kako se rađala, rasla, sazrevala, napokon osnažila i stasala u svojoj punoj moći – a ne da vam kao Platonov Sokrat, prikažem neku državu koju sam izmislio” (*ibid.*). Ciceron na kraju nudi kratak pregled istorije Rima, počevši od Romulovog bratoubistva. Iako nije sigurno da se Ciceron ovde oslanja na Polibija, u drugoj se knjizi *Države* može uvideti obrazac prirodnog razvoja rimskog uređenja (Walbank, 1990: 147-148; *cf.* 2002: 286). Ciceron je svakako izričit o tome kako rimski ustav “nekim prirodnim putem i pravcem stiže do najboljeg uređenja” (2002: 72). Frank V. Walbank (1990; 2002: 284-288) nudi objašnjenje razvoja rimskog uređenja od začetka do zrelosti najpovoljnijeg mešovitog uređenja i ovde ću pratiti njegova razmatranja.

Romul je Polibijev monarh, izuzetni pojedinac čija vlast je “delo same prirode” i koji uspostavlja poredak (Polibije, 1988: 480). Snažni predvodnik ujedinjuje državu i stvara njen prvi ustav. Ustav je u Rimu od samog početka bio mešovite prirode, jer je Romul “sagledao [...] da vlast jedne osobe i kraljevska moć bolje vlada i upravlja državom ako toj sili vlasti pristupi ugled najboljih ljudi” (Ciceron, 2002: 66). Romulova monarhija, ipak, nije mogla biti smatrana kraljevstvom u Polibijevom smislu reči. Poretku je nedostajao moralni temelj, “pojmovi dobrog i pravednog, kao i onog što im je suprotno” (Polibije, 1988: 480). Dva vladara koji su bili istinski kraljevi i koji su vladali uz moralni pristanak svojih građana bili su Lucije Tarkvinije Prisk i Servije Tulije. Ciceron opisuje Lucija Tarkvinija Priska kao vladara koji je bio “izuzetno ljubazan i [koji je] pokazivao najveću milost u davanju i pružanju potpore, pomoći, zaštite, pa čak i novčane pomoći svim građanima” (2002: 74). Slično njemu, Servije Tulije je bio kralj koji je “najbolje od svih sagledao državu” i vladao “uz dobru volju i saglasnost građana” (*ibid.*: 75).

Rimski ustav se s vremenom poboljšavao i svaki novi kralj ostvarivao je “doprinos [...] mnogim dobrim i korisnim uredbama” (*ibid.*) sve dok se Rim nije susreo sa osnovnom manom svakog čistog uređenja. Čak se i kraljevina, kao najbolji čisti oblik vladavine, kvari, te se “krivicom jednog čoveka ovo, u osnovi dobro državno uređenje, preobrazilo u najgore” (*ibid.*: 79). Tiranija poslednjeg rimskog kralja, Tarkvinija Oholog, nastala je kada se “krug promena” okrenuo prema kraju rimskog kraljevstva (*ibid.*). Kraljevstvo se tako pretvorilo u tiraniju, ali ta promena nije bila u potpunosti loša, pošto je dovela rimsko uređenje korak bliže njegovoj savršenoj formi. Zbacivanjem Tarkvinija Oholog Rimljani su na teži (ali prirodan) način naučili lekciju o kvarljivosti kraljevine. Tako Ciceron tvrdi da Rimljani više nisu mogli da “podnesu čak ni pomen kraljevskog imena” (*ibid.*: 82).

Rimsku tiraniju nasledila je vrlo vladavina nekolicine. Ciceron objašnjava da “celokupnu vrhovnu vlast su držali prvaci, uz pristanak naroda” (*ibid.*: 84). Kako je monarhijski element izgubio isključivo pravo da pretenduje na vlast, rano republikansko uređenje bilo je obeleženo nategnutim odnosima između aristokratije i naroda. Ciceron je smatrao da je bilo prirodno to što je narod žudeo da osvoji vlast nakon što je oborena vlast jednoga. Tako on piše da se “dogodilo ono što je prirodno i moralo da se dogodi, kad je narod oslobođen kraljevske vlasti počeo da polaže pravo na malo veća prava. Tom činu je možda nedostajalo mudrosti, ali sama priroda države često pobija svaku mudrost” (*ibid.*: 85). Iako je prirodno da narod želi više političke moći, aristokratija kao čist oblik upravljanja nije bila u mogućnosti da ponudi trajno rešenje. Poput svih drugih čistih političkih oblika, aristokratija je koncentrisala svu vlast u jednom organu odlučivanja i takvo je uređenje davalo rezultate sve dok je vladajuću nekolicinu u senatu krasila vrlina. I zaista, iako su bili izabrani “sa apsolutnom moći” i iako su imali “vrhovnu vlast”, prvi decemviri su

“napisali deset tablica zakona, veoma pravednih i mudrih” (*ibid.*: 87). Međutim, već su naredni decemviri bili iskvareni, pošto su ugrabili svu političku vlast za sebe i vladali nepravično. Oligarhijska vladavina drugog decemvirata nepopravljivo je pogoršala već napete odnose između nekolicine i mnoštva građana. Oligarhija je tako srušena, a tribunat obnovljen.

Poslednja promena u rimskom uređenju obeležena je ponovnim uspostavljanjem demokratskih institucija. Sada u savršenoj ravnoteži, rimska republika se razvila tako što je svaki od triju elemenata zadobio deo vlasti. Apsolutna moć kraljeva je oborena i zamenjena je vrhovnim autoritetom senata. Vladavina nekolicine je, potom, ograničena sve većom moći naroda. Ciceronova tvrdnja se stoga poklapa sa Polibijevim anaciklozismom. Romul je bio monarh koga su nasledili kraljevi – Servije Tulije i Lucije Tarkvinije Prisk. Sa Tarkvinijem Oholim kraljevstvo je na prirodan način nazadovalo u tiraniju. Aristokratija je zamenila tiraniju da bi, osakaćena nedostacima čistih oblika, skliznula u oligarhiju. Konačno, oligarhija je srušena obnovom plebejskih institucija. Rim je dostigao najpovoljnije uređenje na prirodan način pre nego što će se anaciklozis završiti. Umesto da uspostave demokratiju, Rimljani su uveli tročlano mešovito uređenje. To je najizglednije mesto nastanka prirodnog mešovitog ustava, kao što je poslednje poglavlje u razvoju takvog mešovitog oblika preterano uzdizanje njegovog demokratskog (i naposletku ohlokratskog) elementa. Propast mešovitog oblika vladavine je, stoga, prirodni ishod težnji naroda ka političkoj moći, trenda na koji ukazuje Ciceronovo viđenje rimske istorije još od svrgavanja prvog tiranina. Te težnje mogu dugo da se drže pod kontrolom unutar mešovitog oblika, ali institucionalne kočnice (Walbank, 2002: 185, 288) moraju da se u nekom trenutku istroše. Politički krug potom nastavlja svoju rotaciju i naposletku pretvara republiku u demokratiju usmeravajući uređenje ka njegovom prirodnom kraju. Trodelni proces razvoja prirodnog mešovitog uređenja (rođenje, vrhunac i propadanje) čini taj ustav drugačijim od bilo kog drugog sistema vladanja. Dok ni čisti oblici ni planirani mešoviti oblik vladavine ne zavise od prethodnih faza u anaciklozisu, razvoj prirodnog uređenja oslanja se na prethodna čista uređenja, dobra i loša, koja sva prolaze kroz iste životne cikluse: nastanak, dostizanje vrhunca i kraj. Prateći krug političkih promena, praktična iskustva koja se prikupe svakim korakom anaciklozisa ugrađuju se u prirodno mešovito uređenje koje se kreće ka svom vrhuncu. Pojedinačni životni ciklusi više različitih uređenja se stoga mogu smatrati delovima većeg životnog ciklusa uređenja koje se prirodno razvija (Hahm, 1995: 45; Walbank, 2002: 204).

Zaključak

Za Polibija, stabilnosti svih oblika vladavine preti ista grupa većitih problema. Opasnosti dolaze što od drugih država, što od neočekivanih prirodnih katastrofa, ali i, interno, od složene i izuzetno kvarljive ljudske prirode (Eckstein, 1995: 239). Čisti

oblici vladavine su posebno skloni i internim i eksternim izazovima koji prete njihovoj stabilnosti, dok su mešoviti oblici, uređenja “uravnotežena i izbalansirana po principu izjednačenih snaga”, daleko uspješnija u njihovom prevazilaženju (Polibije, 1988: 485). Čisti oblici prkose prirodi prvenstveno zato što zanemaruju prirodnu vezu između moći i kvarenja ljudskog karaktera. Oni se osnivaju na implicitnoj pretpostavki da se karakter njihovih vrlih gospodara neće pogoršati, ili makar da to ne bi trebalo da se desi. S druge strane, svaki mešoviti oblik nastaje na temeljima saznanja da unutrašnja stabilnost države zavisi od uspostavljanja institucionalnih mehanizama koji bi kanalisali prirodnu žudnju za moći i bogatstvom vladajuće klase, umesto da se protiv takvih težnji bore ili ih zapostavljaju. Mešovita uređenja se neće suprotstaviti prirodnim strujama koje određuju unutrašnju dinamiku svakog državnog uređenja, i to važi kako za prirodna tako i za veštačka mešovita uređenja, kako za Rim tako i za Spartu. Međutim, čak ni najveći umovi neće biti u stanju da napišu ustav koji će pokriti svaku moguću situaciju u kojoj bi se država mogla naći. Ili, Ciceronovim rečima, “nikad [se] nije rodio takav um niti je postojao čovek kome nešto ne bi promaklo, niti bi, bez iskustva i suda vremena, svi umovi sakupljeni u jednom čoveku mogli da u jednom momentu predvide i obuhvate sve” (2002: 62). Bez obzira na njegov kvalitet, planiranom uređenju fali fleksibilnost i ranjivo je pred spoljnim faktorima i promenama sudbine. U poređenju sa tim, uređenje čiji su nastanak i razvoj bili prirodni prihvata i nepredvidive spoljne pretnje i nešto lakše predvidive unutrašnje izazove kao prirodne činjenice koje utiču na svaki politički poredak. Suprotno bilo kom čistom uređenju, prirodni mešoviti oblik se ne suprotstavlja unutrašnjim frikcijama. Poput planskog mešovitog poretka, njegov *modus operandi* nije da se opire prirodnim silama, već da se njima prilagodi i da ih tako učini bezopasnima. Međutim, posebna snaga prirodnog u odnosu na planirano mešovito uređenje je u većoj opreznosti, fleksibilnosti i prilagodljivosti. Bez pretrodnog teoretskog uvida božanskog zakonodavca, probom i greškom (Champion, 2004: 91), Rimljani su bili u prilici da uče na prirodnim promenama svojih čistih uređenja. Polibijevo razmatranje anaciklozisa odjekuje i u Ciceronovoj tvrdnji da moramo biti upoznati sa “prirodnim tokom i kružnim kretanjem” političkih promena, te da je “[o]snova [...] političke mudrosti [...] da sagledate puteve i preokrete država pa, kad shvatite čemu nešto stremiti, da ga možete zadržati ili mu se unapred suprotstaviti” (2002: 79). Svaki korak anaciklozisa učinio je Rimljane bogatijima za jedno praktično iskustvo i njihovo uređenje je svaki put bilo korak bliže najpovoljnijem mešovitom obliku. U tom smislu, razboritost i višegeneracijska akumulacija iskustva je najbolje, najefikasnije i najprirodnije rešenje većitog problema stabilnosti političkog poretka.

LITERATURA

- Aristotle. 1998. *Politics*. Hackett Publishing Company. Indianapolis – Cambridge.
- Balot, Ryan. 2010. “Polybius’ Advice to the Imperial Republic”. *Political Theory*, 38 (4): 483-509.
- Champion, Craig. 2004. *Cultural Politics in Polybius’s Histories*. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London.
- Ciceron. 2002. *Država*. Plato. Beograd.
- Eckstein, Arthur. 1995. *Moral Vision in the Histories of Polybius*. University of California Press. Berkeley.
- Hahm, David. 1995. “Polybius’s Applied Political Theory”, u: *Justice and Generosity. Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy*. Cambridge University Press. Cambridge: 7-47.
- Hahm, David. 2009. “The Mixed Constitution in Greek Thought”, u: *A Companion to Greek and Roman Political Thought*. Wiley-Blackwell. Oxford: 178-198.
- Platon. 1976. *Država*. BIGZ. Beograd.
- Platon. 2004. *Zakoni*. Beograd. Dereta.
- Polibije. 1988. *Istorije*. Matica srpska. Novi Sad.
- Simendić, Marko. 2015. “Sukob kao temelj najboljeg političkog poretka: Polibije i rimski mešoviti ustav”, u: *Ustavi u vremenu krize*. Fakultet političkih nauka. Beograd: 197-206.
- Walbank, Frank. 1990. *Polybius*. University of California Press. Berkeley.
- Walbank, Frank. 2002. *Polybius, Rome and the Hellenistic World*. Cambridge University Press. Cambridge.

Marko Simendić

NATURAL IS BETTER THAN PLANNED:
TWO MODELS OF A MIXED CONSTITUTION
FROM POLYBIUS’S *HISTORIES*

Summary

The article explores Polybius’s view from Book Six of *Histories* in which he argues that the Roman constitution was superior to other mixed systems of government because it evolved naturally. The novelty of Polybius’s approach within the wider classical tradition is examined by contrasting his account with Plato’s and Aristotle’s. The architecture of the two kinds of mixed constitutions is then compared: the Spartan government is taken as a model of a

good planned constitution and the Roman constitution as the best naturally evolving system of government. The main benefit of the natural constitution over all other constitutions, simple and mixed, is its stability, and the final part of the paper addresses a plausible way in which Polybius thought such a constitution was reached in Rome and situates this historical account within his theory of *anacyclosis*.

Keywords: Polybius, Anacyclosis, Mixed Constitution, Rome, Nature

Kontakt: **Marko Simendić**, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Jove Ilića 165, 11 000 Beograd, Srbija. E-mail: marko.simendic@fpn.bg.ac.rs